

Літературна Одеса – простір толерантності is a Space of Tolerance

Місто Одеса з часів свого за- снування має характерну особливість – надання широ- ких можливостей для розви- тку літературного талан- ту представникам різних народів, зокрема російсько-го, українського, єврейсько-го, польського, болгарського тощо. З життям та твор- чістю літераторів пов’язано багато історичних місць та пам’яток Одеси. Імена бага- тьох діячів літератури зго- дом увічнені в назвах вулиць і площ міста. Враховуючи той факт, що популярність літераторів різних націо- нальностей, що творили в Одесі, не згасає й донині – їх літературна діяльність у межах локального терито- ріального простору має зна- чиний виховний потенціал у підтримці полінаціональних традицій та міжетнічної толерантності.

From the times of founding Odessa has its special feature - wide possibilities for the development of literary talent of the representatives of different nationalities particularly Russian, Ukrainian, Jewish, Poland, Bulgarian and so on. A lot of historical places at Odessa are connected with live and art activities of literary men. The names of writers and poets became the names of streets and squares at Odessa. Considering the fact that popularity of the literary men of different nationalities which worked at Odessa is still impressive their literary activities at the local territorial space has an educational potential at the support of multi-national traditions and ethnic tolerance.

Першим російським літератором, що побував у новоство-реному місті був **I. Долгоруков**. Відомий російський поет здій-снив 1810 р. екзотичну для тих часів подорож – він мандрував по узбережжю Чорного моря, дивився на нові міста, які будувалися на землях, щойно відвойованих у турків. Всі свої спостереження I. Долгоруков детально виклав у книзі «Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года», де ділився з читачем всім тим, що його вразило і здивувало в Одесі. Влітку 1818 р. в Одесі побував також відомий російський поет **K. Батюшков**, який із захопленням описував наше місто в листах: «...берега Черного моря

– берега, исполненные воспоминаний и где каждый шаг важен для любителя истории и отечества».

Літературне життя Одеси класичного періоду (XIX – поч. XX ст.) передусім пов’язано з літературною діяльністю російського поета **О. Пушкіна**, який відігравав велику роль у розвиткові культури тоді ще молодого приморського міста. Недаремно вдячні одесити на власні кошти 1889 р. спорудили пам’ятник поету на улюбленаому місці гуляння – Приморському бульварі. В Одесі О. Пушкін написав майже три глави роману у віршах «Евгения Онегина», у рядках якого описав Одесу. Завершив поеми «Бахчисарайский фонтан» і «Брати-розвійники», розпочав роботу над поемою «Цыгане» та створив більше тридцяти ліричних віршів.

До когорти російських літераторів, що перебували та творили в Одесі в першій половині XIX ст. також входять **С. Раїч**, **В. Туманський** (вірш «Одесса»), **А. Подолинський** (вірш «Одесса»), **В. Бенедиктов** (вірші «Одесса» і «Южная ночь»), **I. Бороздна**, **М. Гнєдич**, **П. Морозов** («Одесса в 1830 году»), **М. Розберг** («Письмо из Одессы к ***», адресовано поету В. Теплякову), **П. Свінін**, **О. Шишкіна**.

Адам Міцкевич: пам’ятник та портрет в м. Одесі

Треба відмітити, що в житті більшості з них Одеса відіграла важливе значення, тому традиційним елементом їх творчості ставало славетне місто на узбережжі Чорного моря.

Знаменою подією для літературного життя Одеси стало перебування 1825 р. **польського поета А. Міцкевича**, який написав в Одесі близько 50 поетичних творів та розпочав роботу над поемою «Конрад Валленрод». 1843 р. в Одесі побував ще один відомий польський письменник **Ю. Крашевський**.

Літературний критик і публіцист **В. Белінський**, який 1846 р. побував в Одесі, дав високу оцінку творчості літераторів того часу в місті.

Одесу двічі впродовж 1848–1851 рр. відвідував славетний **український письменник М. Гоголь**. Тут письменник працював над другим томом «Мертвих душ» і готовував нове видання чотиритомного зібрання своїх творів. Під час його перебування в Одесі в одному з театрів поставили виставу «Ревізор», на якій був присутній автор. Одеса залишилася в пам'яті М. Гоголя містом, де проживали його добре друзі, де йому приємно жилося і легко працювалося, про що свідчать гоголівські листи з Одеси.

Стрімкий соціально-економічний та культурний злет Одеси до рівня тогочасних європейських міст причаровував багатьох романтиків, внаслідок чого до міста на Чорному морі продовжували приїжджати відомі письменники і культурні діячі. Європейський характер Одеси відзначали відомі російські письменники **Я. Полонський**, який уклав панегірик Одесі в романі «Дешевый город» та **В. Короленко**, що в 1890–1900-х рр. часто приїздив до Одеси.

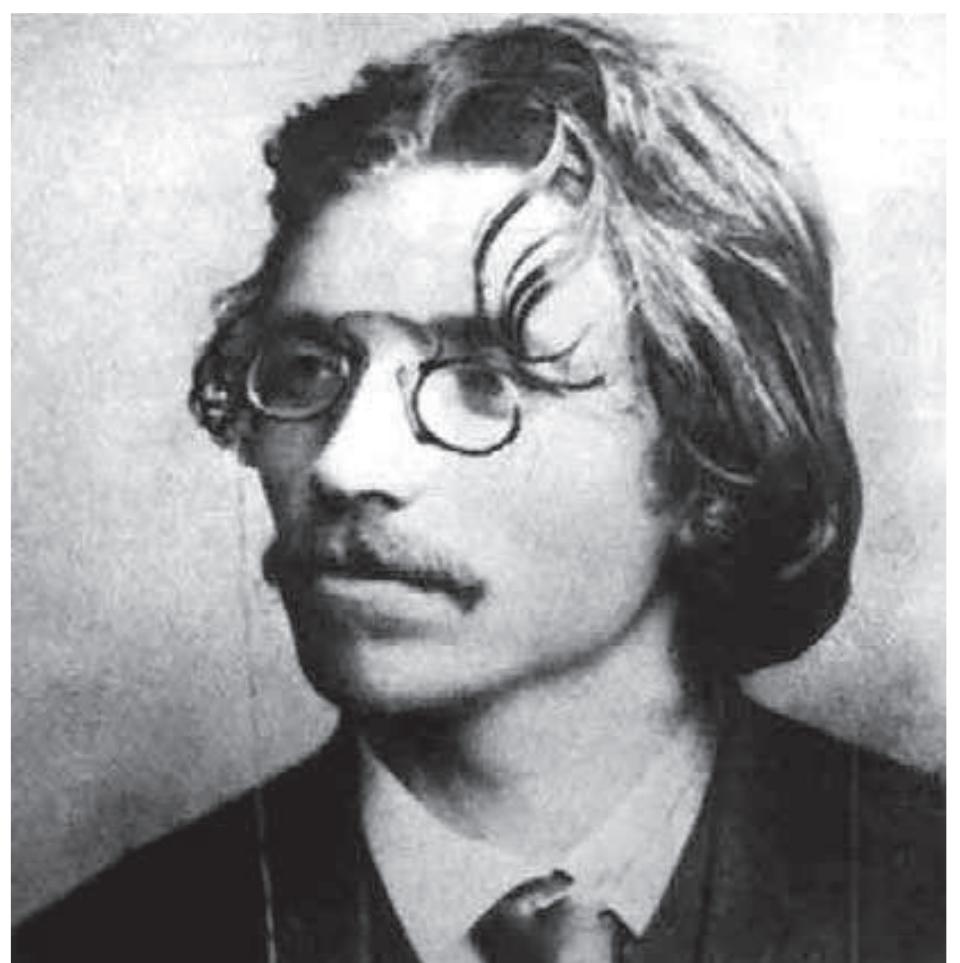
Полінаціональна толерантність у літературному житті Одеси цього часу характеризується також появою літературних альманахів, видання яких стало можливим завдяки підтримці діячів культури різних національностей. Так, перший з них – **«Одесский альманах на 1832 год»** – вийшов під редакцією російських письменників П. Морозова і М. Розберга. Наступний **альманах – «Подарок бедним»** побачив світ 1834 р. російською й французь-

кою мовами. Протягом 1861 р. за підтримки українського поета і перекладача П. Ніщинського виходив літературно-комерційний **журнал грецької общини «Меркурий»**. У 1860-х рр. у **газеті «Гамелиць» (виходила на івриті)** свої перші твори староєврейською мовою опублікували А. Гольдфаден, Ш. Абрамович, І. Линецький та інші. На задоволення культурних потреб єврейської частини населення Одеси орієнтований також був **російськомовний журнал «Рассвет»** (1860), літературний відділ якого вів прозаїк О. Рабинович. Першим одеським альманахом українською мовою стала – **«Нива»** (1885), а його наступником – **журнал «По морю и суші»** (1893–1896). Друкуючи в останньому переклади творів Б. Грінченка, П. Грабовського, М. Коцюбинського, А. Кримського, Олени Пчілки (О. Косач) та інших українських літераторів, він став справжнім популяризатором української літератури.

Літературні твори друкувалися не тільки в періодичних виданнях, а й окремими виданнями. Переважна більшість яких, під тиском русифікаторської політики царського уряду, виходила російською мовою. Але разом з тим друкувалися книжки французькою, німецькою, італійською, грецькою, єврейською, польською, англійською мовами. З видань українською мовою слід відзначити «Збірник творів» **Ієремії Галки** (М. Костомаров, 1875), повість **О. Стороженка** «Марко Проклятий» (1879), оповідання **I. Нечуя-Левицького** «Чортяча спокуса» (1885), поеми **Т. Шевченка** «Катерина» (1888), «Княжна» і «Москаleva криниця» (1889) тощо.

Незважаючи на те, що літературний процес Одеси другої половини XIX ст. був закутий ланцюгом урядових і цензурних обмежень, місто не раз відвідували та певний час мешкали в ньому відомі літератори різних національностей. Зокрема, 1860 р. в Одесі побував **російський драматург, театральний діяч О. Островський**, п'єси якого з успіхом йшли на сцені одеських театрів. Перші кроки в літературі в Одесі робили **М. Горький** (О. Пешков) і **К. Чуковський** (М. Корнійчуков), який у низці своїх творів описував одеські події того часу.

Довгий час проживали в Одесі **класики єврейської літератури Менделе Мойхер-Сфорім (Ш. Абрамович), А. Ловенгардт, Х. Бялик і Ш. Алейхем**. Останній плідно співпрацював з газетами «Одесский листок» і «Одесские новости», а також видавав свої твори. **Менделе Мойхер-Сфорім** – основоположник нової єврейської літератури, в своїх творах майстерно змальовував життя єврейської бідноти з її маленькими людськими радощами, і в той же час, з гумором, великими щирими почуттями і гіркотою втрат.

Шолом Алейхем

У 1887–1889 рр. в Одесі мешкав **патріарх болгарської літератури І. Вазов**. За час перебування в Одесі він створив один із значних романів – «Под игом».

1898 р. в Одесі перебували **вірменські літератори – поет А. Ісаакян та прозаїк О. Ширванзаде (Мовсисян)**, який під враженням перебування в Одесі написав повість «Артист», працював над повістю «Меланья», романом «Вардан Айрумян».

У 90-х рр. XIX ст. в одеському юнкерському училищі навчався **латишський поет А. Пумпур (Пумпурс)**. Один з яскравих представників «народного романтизму» в цей період працював над епічною поемою «Лачплесіс».

Одеса кінця XIX – поч. XX ст. продовжувала приваблювати до себе літераторів різних національностей. Приїздили сюди з різних причин: на відпочинок, у нагальних справах, на оздоровлення, або

для того, щоб стати моряком і піти у кругосвітню подорож. Саме з такою метою приїхав до Одеси з В'ятки шістнадцятирічний **О. Грін (Гріневський)**. Приїзд до Одеси 1896 р. він відобразив в творах сuto реалістичного плану – оповіданнях «По закону» (1924) і «Автобіографіческай повести» (1932).

Великий російський письменник **A. Чехов** побував в Одесі чотири рази. Вперше він приїхав в наше місто 1889 р. на запрошення акторів московського Малого театру, що на той час гастролювали в Одесі.

Іван Вазов

1902 р. прибув до Одеси родоначальник російського експресіонізму **Л. Андреєв**, який нарис «На півдні» присвятив місту.

Видатний російський письменник **О. Купрін** в Одесі написав багато розповідей, нарисів та свою найкращу повість про кохання – «Гранатовый браслет» (1910), яка стала символом піднесеної кохання. Драматичну колізію життя Одеси та її жителів у бурений 1905 р., рік революцій і погромів, він виклав в оповіданні «Гамбринус» (1907), головний герой якого Сашко-музикант – цілком реальна особа.

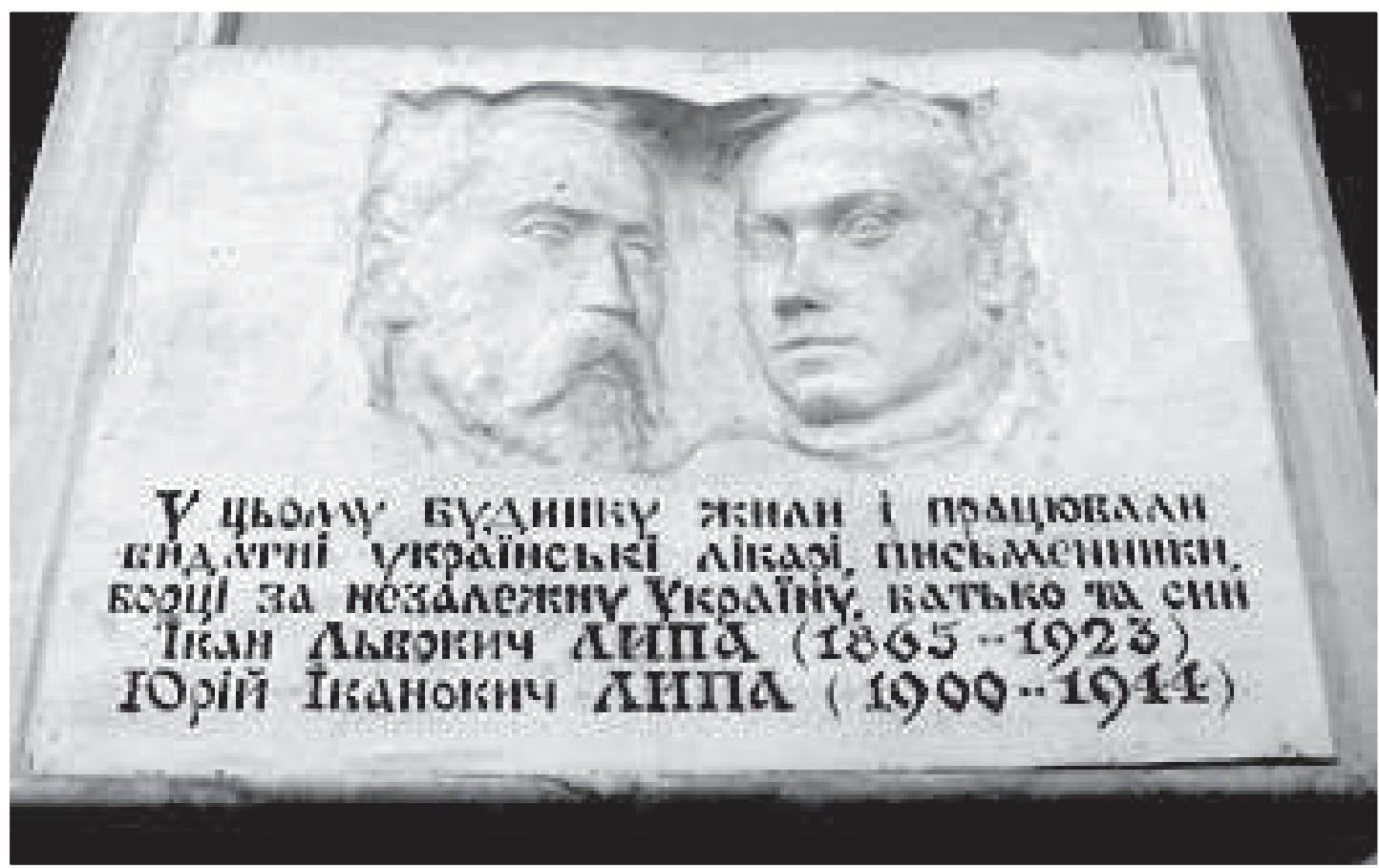
Соціально-політична спрямованість творчості була притаманна й видатним українським письменникам- класикам Л. Українці, І. Франкові, М. Коцюбинському.

Після першого перебування в Одесі 1888 р. **Л. Українка** приїздила до Одеси майже щороку. Тут жили її друзі, з якими їй було пріємно спілкуватися, протягом всього життя вона берегла в серці любов до міста, де вперше побачила море, неповторна стихія якого назавжди полонила її поетичну душу. 1903 р. в одеському альманасі «З-під хмар і з долин» були опубліковані вірші поетеси «Ритм» і «Єврейські мелодії».

В Одесі пройшли роки навчання та юності **Л. Березіної**, відомої в українській літературі за псевдонімом **Дніпрова Чайка**.

У 1892–1897 рр. в Одесі працював видатний український письменник **М. Коцюбинський**. Свої враження від південного міста він описав в оповіданні «Для загального добра». Особливістю його творчого таланту було вміння передати національний колорит, побут та вірування інших народів.

Постійним співробітником одеських часописів «Жизнь Юга» і «Южные записки» був відомий український письменник **I. Франко**, деякі твори якого й до того публікувались в одеських газетах і журналах.

Наприкінці XIX – поч. ХХ ст. світова культура та література сягають високого ступеню розвитку. З'являються нові модерністські тенденції та напрямки, в літературі входять нові імена. 1903 р. почав в Одесі еру українського модерну **М. Вороний**, що видав перший український модерністський альманах «З-під хмар і з долин».

Модерністські гасла М. Вороного були підтримані в Одесі українським письменником **I. Липою**, який 1905 р. видав альманах «Багаття» та написав серію фантасмагорій «Казки про волю». Як видатний український поет романтичного спрямування уславився його син – **Ю. Липа**, який народився в Одесі.

Своїм народженням уславила наше місто й поетеса **A. Ахматова (Горенко)** – одна з найвидатніших світових поетів ХХ ст. Перші юнацькі вірші А. Ахматової, що збереглися, датовані 1904–1905 рр., місце написання – Одеса. У цей же час в Одесі вчився і працював російський письменник Б. Житков.

У місті народився, проживав і почав свою літературну діяльність **єврейський письменник і драматург В. Жаботинський**. 1901 р. в газеті «Одесские новости» з'явилися його перші талановиті фейлетони. Також в Одесі народився та провів дитинство **єврейський літератор О. Глікберг**. Тут він отримав перші життєві враження та формувався як поет-сатирик. Найбільш яскравий період його діяльності припав на 1908–1911 рр., коли він працював у знаменитому петербурзькому журналі «Сатирикон» під псевдонімом **Саша Чорний**.

Володимир Жаботинський

Одеса стала містом молодості та серйозної роботи як **журналиста К. Паустовського**, який вперше сюди приїхав у роки Першої світової війни. Тоді й відбулася зустріч з Одесою, з корінними одеситами, з їхньою неповторною мовою і гумором. Надалі це знайшло відображення в творах письменника. На початку 20-х рр. ХХ ст. К. Паустовський працював у одеській газеті «Моряк», де в різні роки співпрацювали **I. Бабель, Е. Багрицький, Ю. Олеша, В. Катаєв**, з якими К. Паустовського зв'язувала велика дружба.

Часто приїжджав до Одеси й подовгу в ній мешкав російський письменник, лауреат нобелівської премії – **I. Бунін**. Він товарищував із багатьма видатними письменниками, зокрема з О. Купріним. 1898 р. I. Бунін співпрацював із одеською газетою «Южное обозрение», де друкував свої статті і оповідання. У 1918–1920 рр. в Одесі він написав страшну повість-щоденник про громадянську війну, про нищення вікових устоїв і навалу більшовицької диктатури «Октябрьские дни».

Багаті літературні традиції, що склалися впродовж XIX та початку ХХ ст., знайшли гідне продовження у літературному просторі Одеси 1910–20-х років, життя якого стало джерелом творчого натхнення для письменників багатьох національностей. Саме у ці часи починає формуватися уславлена, знана у всьому світі, **одеська літературна школа двадцятих років**. Вона відома як «**південноросійська**» або «**південно-західна**». Серед молодих поетів були росіяни, українці, євреї, німці, караїми, грузини, поляки – адже у місті лунало багато мов та жили поруч люди різних національностей, що ще раз свідчить про усталені традиції добросусідства в літературному просторі Одеси.

Літературне життя Одеси 1920-х рр. тісно пов'язане з початком творчого шляху цілої плеяди видатних письменників і поетів: **Е. Багрицького, В. Катаєва, I. Ільфа, Е. Петрова, I. Бабеля, С. Кірсанова, В. Інбер** тощо. Саме усім цим письменникам зобов'язана Одеса всесвітньою літературною славою в ХХ ст.

I. Бабель народився в Одесі. Він дуже багато працював над кожним реченням, доводячи його до досконалості. Характеру письменника була притаманна цікавість до людей, їх стосунків, жага все

яскраво й стисло описати. Його коротенькі «Одесские рассказы» зробили наше місто знаменитим на увесь світ. В Одесі народився й поет **Є. Багрицький**. Тут пройшли його дитинство і юність. Тому багато віршів Багрицького присвячено рідному місту і морю. Роль одного з середньовічних поетів виконував **I. Ільф (Файнзільберг)**. **C. Кірсанов**

народився та навчався в Одесі. Перші вірші написав у десять років. Його цікавили нові поетичні напрямки, особливо футуризм.

До літературного простору в Одесі цього часу входили й українці – **В. Сосюра, М. Куліш, В. Нарбут, I. Микитенко, Ф. Голодний, М. Пригара, Г. Вакар, I. Довгань, О. Сергієнко, С. Олійник, Г. Плоткін, С. Голованівський, Ю. Яновський, М. Семенко, М. Бажан**.

З ім'ям **М. Куліша** пов'язана історія драматургії в Одесі, де він створив дві п'єси – «Зона» (1925) і «Комуна в степах» (1925). Одним з лідерів «Гарту» був **I. Микитенко**, який згодом уславився як драматург, а п'єси почав писати ще в Одесі. В оповіданні «Брати» (1927) I. Микитенко змалював порт, а у повістях «Вуркагани» (1928) та «Ранок» (1933) життя безпритульних в Одесі. **Ю. Яновський** – поет, прозаїк і драматург приїхав до Одеси 1926 р. та провів тут три роки. Одесі він присвятив дві книги «Голівуд на березі Чорного моря» (1930) і «Майстер корабля» (1928). З 1925 р. в Одесі жив **М. Жук** – поет, прозаїк, казкар і драматург. Його літературними вчителями були М. Коцюбинський та I. Франко, з якими його зв'язували приятельські стосунки.

«Одесские рассказы» I. Бабеля

У 1920-х рр. Одеса чарівно приваблювала літераторів, які створювали **гуртки** («**Юголеф**», «**Потоки Октября**», «**Гарт**», «**Плуг**», «**Станок**», «**Смена**»), що ставали центрами становлення та розвитку літературного життя. Серед їх членів разом з іменами відомих письменників і поетів починають виділятися молоді представники літературного цеху – **М. Дубілет**, **М. Гельфант**, **Ш. Гольденберг**, **О. Гольдесгейм**, **I. Друкер**, **З. Окунь**, **Я. Янкілевіч** та інші.

Отже, у 1920–30-ти рр. літературне життя Одеси було пронизано національною толерантністю.

У перші післявоєнні десятиліття в Одесі плідно працювали літератори **В. Бершадський**, **Ю. Трусов**, **О. Уваров**, **В. Іванович**, **I. Рядченко**, **В. Гетьман**, **I. Мавроді**, **В. Лясковський**, **Г. Матійко**, **Н. Зорич**, **I. Гайдаєнко**, **О. Батров**, **Ю. Усиченко**, **С. Ковганюк**, **М. Бажан**, **М. Рильський**, **П. Тичина**, **С. Олійник**, **В. Сосюра**, **Л. Гросман**, **Г. Миколаїва**, **Г. Плоткін**, **Ф. Ліфшиц**, **Є. Бандуренко**, **А. Недзведський**, **Х. Вайнерман**, **Г. Захаров**, **Г. Карев**, **В. Бершадський**, **М. Жук**, **Н. Лур'є**, **М. Степняк**, **Г. Колтунов** та інші, що були представниками різних національностей.

До першої річниці звільнення Одеси активом літературних діячів було підготовлено й випущено **літературно-публіцистичний альманах** «**Героическая Одеса**». У цьому ж році вийшли книги одеських авторів **В. Бершадського** «Одеса», **Є. Бандуренка** «Мечі і струни», **О. Уварова** «Шумят платаны», **Ю. Трусова** «Утро на берегу», **Г. Карева** «Вимпел». П'єси одеських драматургів ставились на сценах театрів усієї країни. Величезним успіхом користувалися вистави за музичними п'єсами одеських авторів **А. Губермана** й **О. Шнейдера** «Дарите любимым тюльпаны» і «Невесты не должны плакать».

У 1950–60-ті рр. в Одесі працювали **М. Рильський**, **О. Вишня**, **С. Олійник**, **С. Бондарін**, **Т. Тесс**. Деякі письменники працювали тут над кіносценарями, серед яких були **В. Конецький** і **В. Аксюонов**. Наприкінці 1960-х рр. в Одесу приїжджав поет і драматург **О. Галич**. Час, проведений в місті, зустрічі з друзями й численні враження від спілкування з одеситами згодом вилилися в баладі «Воспоминание об Одессе» і в романі «Блошиний ринок».

Наприкінці 1960-х початку 1970-х років літературна Одеса поповнилася новими іменами – поети **В. Домрін**, **Ю. Михайлік**, **I. Гордон** і **Б. Нечерда**, літературознавці **В. Фащенко** й **I. Дузь**. Кожний з цих представників різних народів зробив свій особливий внесок у розвиток полінаціональних традицій в літературному просторі Одеси

та посів своє відповідне місце в її літературній історії. Літературне життя Одеси 1980-х рр. пов'язано з багатьма іменами видатних літераторів, у першу чергу з іменами **M. Жванецького** і **A. Львова**.

Сьогодні до кола літературного життя Одеси входять представники різних національностей. Важливу роль у цьому відіграють літературні форуми, серед яких два проходять щорічно: *міжнародна книжкова виставка-ярмарок «Зелена хвиля»* і *фестиваль української книги*. Вже не один рік до Одеси приїздять видавці з різних країн, які привозять на ці літературні свята не тільки книги, але й організовують зустрічі з відомими сучасними письменниками. Ми сподіваємося, що такі форуми продовжують славетні традиції полінаціональності в літературному просторі Одеси.

**Валерій Левченко
Галина Левченко**